

Dr hab. Ryszard Skrzyniarz, prof. AZ
Instytut Humanistyczno-Medyczny
Akademia Zamojska

Lublin-Zamość, 7 sierpnia 2023 r.

Opinia rozprawy doktorskiej mgra Szymona Maksymiliana Wilka pt.: „Kulty pątnicze na terenie łacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII w. w świetle ksiąg cudów” napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Zdzisława Budzyńskiego w Instytucie Historii Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2023.

W oparciu o Uchwałę Rady Naukowej Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego z dnia 22 czerwca 2023 roku, zlecającą mi przygotowanie stosownej recenzji/opinii przedmiotowej rozprawy doktorskiej, szczegółowo zapoznałem się z tekstem przekazanego mi opracowania.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska autorstwa Pana mgra Szymona Maksymiliana Wilka, pt. „Kulty pątnicze na terenie łacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII w. w świetle ksiąg cudów” napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Zdzisława Budzyńskiego, to projekt niezwykle interesujący poznawczo. Stanowi bowiem próbę całościowego, holistycznego, wielowymiarowego ujęcia i zrozumienia procesów i zależności oraz zrekonstruowania złożonych i dynamicznych zjawisk religijno-kulturowych i społecznych z obszaru łacińskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII wieku (w perspektywie historyczno-biograficznej). Mamy tu więc do czynienia z rozprawą doktorską, która w pełni wpisuje się w specyfikę dyscypliny naukowej, jaką jest historia.

Podjęte w trakcie pisania rozprawy doktorskiej badania miały na celu poszukiwanie, poznanie i opis kultów pątniczych na terenie łańciewskiej i unickiej diecezji chełmskiej w okresie od XVI do XVIII w. w oparciu o księgi cudów. Obejmują one osiem sanktuariów maryjnych, a indywidualne cezury dotyczące poszczególnych sanktuariów wyznaczone są przez najwcześniejszą i najpóźniejszą relację utrwaloną w katalogach: Chełm (1616-1685), Krasnobród (1644-1750), Sokal (1580-1724), Tartaków (1772-1777), Tomaszów (1677-1746), Werchrata (1668/1688-1796), Zamość (1699-1780). Maksymalna rozpiętość czasowa poddawanych analizie mirakulów to lata 1580-1796. Jak zauważył Doktorant, pokrywają się one niemal precyzyjnie z latami funkcjonowania Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1795). Kres polskiej państwowości pociągnął za sobą regres w wielu obszarach życia, także działalności Kościoła, prowadzonej m.in. w ośrodkach kultu maryjnego.

Niezbędną bazą dla każdego badacza-historyka, a w tym przypadku Doktoranta, jest baza źródłowa, stanowiąca podstawę analiz i syntez, które to zostały znakomicie przeprowadzone przez niego. Tę bazę źródłową stanowiły archiwalia znajdujące się w wielu archiwach w Polsce i za jej granicami. Doktorant sięgnął po źródła rękopiśmienne (w sprawie trzech sanktuariów) i drukowane (w sprawie pięciu sanktuariów), w sumie dotyczą one ośmiu – jak już wspomniano – omawianych sanktuariów, a mianowicie: Chełma, Krasnobrodu, Sokala, Tartakowa, Tomaszowa, Werchraty i Zamościa. Mgr Szymon Wilk skorzystał ze zbiorów znajdujących się w następujących instytucjach: Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Biblioteka Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Biblioteka Kórnicka, Biblioteka Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu, Archiwum Parafii pw. Świętej Katarzyny w Szczebrzeszynie, Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka oraz z wielu opracowań: artykułów naukowych i monografii – 226 znakomitych publikacji z zakresu problematyki omawianego przedmiotu.

*

Praca, licząca 457 stron, skonstruowana jest poprawnie, ma logiczną strukturę i składa się (w ramach wyodrębnionego podziału spisu treści) ze wstępu (w którym omówione zostały: 1) terminologia; 2) zakres czasowy; 3) zasięg geograficzny; 4) dobór źródeł; 5) stanu badań i 6) struktura rozprawy), pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii (zawierającej źródła i opracowania) oraz trzech aneksów zawierających: zbiorczy wykaz toponimów występujących we wszystkich księgach cudów oraz mirakulów w nich umieszczonych według roku: 1) Incipity

mirakulów nieposiadających własnej numeracji; 2) Nazwy miejscowe w księgach cudów; 3) Mirakula w księgach cudów według roku.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Księgi cudów w przestrzeni sanktuariów” Doktorant scharakteryzował poszczególne ośrodki kultu, zaczynając od przedstawienia legendy etiologicznej dotyczącej każdego z miejsc. Uwagę skoncentrował na kultowym wizerunku oraz budowie i wyposażeniu obiektów sakralnych. Kolejnym zagadnieniem poruszonym przez Niego było zaangażowanie duszpasterzy i dobrodziejów w rozwój ośrodków pątniczych, a także przyczyny sprowadzenia zakonów, którym powierzone zostało sprawowanie opieki nad sanktuariami. W dalszej części rozważań zostały zaprezentowane okoliczności powstania ksiąg cudów, Badacz zwrócił tu szczególną uwagę na rolę komisji biskupich powoływanych w celu uzyskania aprobaty kultu. Niebagatelną rolę w rozwoju kultu odegrali redaktorzy mirakularnych katalogów, aby nie pozostali oni anonimowi, Doktorant przedstawił życiorysy tych, których dało mu się ustalić. Redaktorzy, z wyjątkiem proboszcza tartakowskiego, reprezentowali głównie zakony opiekujące się poszczególnymi sanktuariami (bernardynów, dominikanów, trynitarzy i bazylianów). W końcowej części rozdziału została przeprowadzana analiza struktury dzieł zawierających księgi cudów, która objęła omówienie tytułów, znaczenia imprimatur i układu wewnętrznego ksiąg. Badacz przyjrzał się zapiskom, przedstawiając schemat charakterystyczny dla tego typu relacji, aby następnie wskazać różnice pomiędzy opisami pochodzącymi z poszczególnych źródeł.

Drugi rozdział „Zasięg oddziaływania kultów” został poświęcony pątnikom przybywającym do danego sanktuarium. Doktorant starał się odpowiedzieć na trzy pytania dotyczące pielgrzymów: kiedy i skąd przybywali? I kim byli pielgrzymi? Na początku Autor przedstawił dynamikę kultów, wskazując na okresy intensyfikacji pątnictwa do poszczególnych sanktuariów. Następnie zaprezentował geograficzne ujęcie pielgrzymowania, począwszy od charakterystyki sposobu zapisu nazw miejscowych i identyfikacji toponimów występujących w księgach cudów. Kolejnym zabiegiem dokonany przez Niego było zwrócenie uwagi na determinanty ruchu pątniczego (sieć dróg, konkurencja między sanktuariami), udział poszczególnych toponimów (miasto, wieś, region) i skategoryzowanie pielgrzymki według przebytej przez pątników odległości. Wykorzystując informacje o personaliach pątników, Doktorant zaprezentował strukturę społeczną audytorium analizowanych ośrodków, zwracając tym samym szczególną uwagę na urzędników dworskich i ziemskich oraz przedstawicieli duchowieństwa odnotowanych w treści rejestrów łask.

Kolejny rozdział – trzeci – noszący tytuł „Typologia nieszczęść i cudów” poświęcony został kłopotom, z którymi zmagali się wierni, występujący na kartach katalogów. Doktorant wyszczególnił problemy, przedstawiając ich udział w poszczególnych księgach cudów. Dokonał następnie szczegółowej analizy wspomnianych nieszczęść: zgony, choroby (układu nerwowego, narządów zmysłów, układu krążenia, układu oddechowego, układu pokarmowego, układu moczowego, reumatyczne, zakaźne, skóry), problemy z niepłodnością, ciążą, porodem i położeniem, urazy, wypadki (upadek z konia, wypadki na drodze, wypadki nad wodą), niebezpieczeństwa wojenne, niewola, niesłuszne oskarżenia i sprawy sądowe. Autor następnie zwrócił uwagę na liczbę wystąpień w poszczególnych księgach cudów, sposób ich charakteryzowania przez redaktorów, stosowane nazewnictwo, domniemaną przyczynę, zaobserwowane objawy, zachowania chorych pątników, metody przeciwdziałania, przebieg uzdrowienia.

Treścią rozdziału czwartego, zatytułowanego „Postawy pątników”, są działania podejmowane przez pątników w celu uzyskania łaski, uszeregowane w kolejności chronologicznej jako ciąg przyczynowo-skutkowy. Doktorant zwrócił uwagę na kwestię lęku przed chorobą i spodziewaną śmiercią, omówił topos „zawodności pomocy medycznej” i rolę tego motywu dla ukazania doniosłości cudu. Następnie wskazał, skąd pielgrzymi czerpali wiedzę o sanktuariach, i opisał ich dotychczasowe doświadczenia pątnicze. Autor zaprezentował podejmowane praktyki dewocyjne („ofiarowanie się”, msza święta, modlitwa, pielgrzymka), a zwłaszcza ich lokalne formy kultu (cyprys z obrazu chełmskiego, wino z obmycia obrazu tartakowskiego). Istotnym zagadnieniem było opisanie przez Autora okoliczności towarzyszących uzyskaniu cudu i reakcji wiernych na to doświadczenie. W dalszej części zaprezentował działania służące utrwaleniu doznanych dobrodziejstw, zwłaszcza tych które miały wpływ na powstawanie ksiąg mirakulów (złożenie przysięgi i rejestracja cudu). W ostatniej części tego rozdziału czytelnik dowiaduje się, jakie praktyki dewocyjne były wskazywane i pochwalane przez duszpasterzy, ze względu na dydaktyczną wartość źródła.

W ostatnim rozdziale – piątym: „Obraz sacrum w księgach cudów”, Doktorant zwrócił uwagę na trzy zagadnienia związane ze sferą wyobrażeń na temat świętości, najmocniej wyeksponowane w mirakularnej narracji. Przedstawione zostały przez Niego „nadzwyczajne znaki” w postaci wizji, snów, głosu z nieba czy krwawych łez obserwowanych na kultowych wizerunkach. Wskazał na rolę pośrednictwa Maryi i kultu obrazów w pozyskiwaniu „wypraszanego” łaski, w ujęciu zaprezentowanym w analizowanych katalogach, a następnie poddał analizie tytuły maryjne (Królowa, Matka cudowna, Matka łaskawa, Matka miłosierdzia,

Pocieszycielka, Wybawicielka, Przewodniczka, Lekarka, Protektorka, Patronka i inne), używane przez redaktorów ksiąg.

Całość zamyka syntetyczne ukazanie treści zawartych w poszczególnych rozdziałach dysertacji doktorskiej. Doktorant podsumował najważniejsze treści zawarte w pracy, odnosząc się jednocześnie do współczesnych dziejów sanktuariów i wizerunków maryjnych, i ich miejsca w obecnej rzeczywistości.

Rozprawa doktorska jest dokładna, rzetelna i bardzo ciekawa, Autor wykazał się dużą znajomością przedmiotu i otwartością na nowe wyzwania w prowadzeniu badań naukowych i planowaniu działań badawczo-naukowych oraz znajomością innych nauk i dziedzin naukowych. Podjęte i zaprezentowane rozważania nad kultami pątniczymi wpisują się więc w szerszy nurt interdyscyplinarnej naukowej refleksji, z historią jako nauką wiodącą, której instrumentarium (metody i techniki) wykorzystane zostało do analizy treści badanych w naukach teologicznych, medycznych, w językoznawstwie, pedagogice i geografii. Autor określa je jako: 1) dzieje życia konsekrowanego – opiekę nad większością prezentowanych ośrodków pątniczych sprawowały wspólnoty zakonne (bazylianie, bernardyni, bonifratrzy, dominikanie i trynitarze; 2) dzieje duszpasterstwa – prowadzonego w wymiarze pozaparafialnym, a zwłaszcza jego form, propagowanych przez duchowieństwo; 3) dzieje religijności – praktykowanie przez wiernych form pobożnościowych i praktyk religijnych; 4) dzieje rodziny – obraz więzi rodzinnych, ujawniających się w obliczu traumatycznych doświadczeń; 5) dzieje medycyny – sposób opisu poszczególnych schorzeń trapiących ówczesne społeczeństwo i metod ich leczenia, a także – z uwagi na utrwalony w nich obraz – medyków, sztuki lekarskiej i postaw wobec choroby; 6) biografistyka – udział w audytorium kultu przedstawicieli elity społecznej pozwala uzupełnić ich życiorysy, a w odniesieniu do personaliów pozostałych pątników stanowią niedocenianą pomoc w badaniach genealogicznych; 7) geografia religii – oddziaływanie terytorialne sanktuariów i szlaków pielgrzymich; 8) językoznawstwo – utrwalenie języka religijnego i medycznego epoki; 9) nauki teologiczne – obraz *sacrum* utrwalony na kartach ksiąg cudów. To wszystko pokazuje, że praca jest interdyscyplinarna, a Doktorant posiadał niezbędną erudycję, aby swobodnie się w tych zakresach wiedzy poruszać i je dobrze omawiać oraz interpretować, zwłaszcza jeżeli chodzi o język epoki, który zdecydowanie różni się od obecnego, choćby w nazwach chorób czy praktyk religijnych, ze względu na zmiany jakie zaszły w Kościele po soborze watykańskim II. Szymon Wilk drobiazgowo omówił wiele problemów i zagadnień znajdujących się bezpośrednio w źródłach – wielokrotnie cytując je w pracy. Odniósł je również do ówczesnej

wiedzy, dając czytelnikowi szerokie spektrum omawianego problemu zawartego w dysertacji. Walorem pracy są podsumowania każdego z rozdziałów i podrozdziałów, a także tabele i wykresy.

*

Pragnę podkreślić, że recenzowana rozprawa doktorska ma ogromną wartość poznawczą. Dysertacja ma charakter interdyscyplinarny, jest spójna, logiczna, poszczególne jej fragmenty stanowią samodzielne całości i jednocześnie ich treści się dopełniają. Analiza i prezentacja wyników badań jest przekonująca, a pan mgr Szymon Maksymilian Wilk – zgodnie z przyjętą w rozprawie procedurą badawczą – postawiony na wstępie cel teoretyczno-poznawczy badań osiągnął. *Chapeau bas* Doktorantowi, że udało mu się znakomicie zrealizować tak szeroko zakrojone badania, uwzględniając źródła archiwalne i drukowane oraz bogatą literaturę przedmiotu, przedstawiając w sposób zrozumiały, logiczny i syntetyczny swoje wyniki badań. Język dysertacji jest klarowny – choć zdarzają się nieliczne literówki i błędy stylistyczne – a wyniki badań zostały przedstawione jasno i logicznie.

W konkluzji odpowiedzialnie stwierdzam, że postawiony przez Doktoranta problem badawczy został rozwiązany w sposób merytorycznie poprawny. Dysertacja stanowi istotne – z punktu widzenia naukowego oraz społeczno-edukacyjnego – opracowanie stanowiące niezaprzeczalny wkład Autora (i promotora – Pana prof. Zdzisława Budzyńskiego) w dalszy rozwój i poszerzenie pól badawczych we współczesnych naukach humanistycznych, w tym przede wszystkim w historii. Myślę, że bezsprzecznie uwidacznia się słuszny pogląd, iż badania nad kultami pątniczymi na terenie łańciskiej i unickiej diecezji chełmskiej w XVI-XVIII wieku mogą stać się niezwykle użytecznym „wstępem” do studiów nad rolą Kościoła w budowaniu wielokulturowego i wielowyznaniowego społeczeństwa w warunkach peryferyjności i dynamicznych przemian religijno-kulturowych i społecznych, które zachodziły w szczególności na terenach Rzeczypospolitej.

Jednocześnie stwierdzam, że Pan mgr Szymon M. Wilk posiada zdolność dostrzegania problemów ważkich, istotnych dla teorii i praktyki historycznej, co świadczy o Jego umiejętnościach i wiedzy w zakresie problematyki objętej zakresem tematycznym rozprawy doktorskiej. Ponadto Doktorant wykazuje odwagę formułowania własnego stanowiska, stara się nie unikać zagadnień kontrowersyjnych, niełatwych, jak również podejmowania polemiki

w dyskusji z poglądami przedstawicieli nauk humanistycznych. Należy również wskazać, że opracowanie spełnia wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego, zaś Autor wykazuje się umiejętnością podejścia analitycznego w interpretacji treści badawczych, jak i podejścia syntetyzującego. Nie pozostawia czytelnika w sferze domysłów, ale daje mu pełny obraz omawianych problemów.

Mgr Szymon Maksymilian Wilk spełnia więc wszystkie warunki określone w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki, i na podstawie art. 186 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.). Wnoszę zatem o przyjęcie dysertacji oraz dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów wszczętego przewodu doktorskiego. Wnoszę także do Rady Naukowej Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego o wyróżnienie dysertacji doktorskiej i skierowanie jej do druku, ze względu na jej znakomitą wartość naukową.

